

DOI: <https://doi.org/10.32820/2074-8922-2023-81-84-90>
УДК 378-057.875:005.57:316.776.34]-047.22(045)

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА ДОПОМОГОЮ ЗВОРТНОГО ЗВ'ЯЗКУ

© Харківська А. А.¹, Штефан Л. В.²

*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради¹
Українська інженерно-педагогічна академія²*

Інформація про авторів:

Харківська Алла Анатоліївна: ORCID: 0000-0003-4782-1079; kharkivska_hgpa@ukr.net; доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, провулок Руставелі, 7, м. Харків, 61001, Україна.

Штефан Людмила Володимирівна: ORCID: 00000-0002-9910-5499; ludmilashtefan588@gmail.com; доктор педагогічних наук; професор; професор кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти Української інженерно-педагогічної академії, вул. Університетська, 16, Харків, 61003, Україна.

Комунікативна компетентність є однією з ключових професійних компетентностей, яка має бути сформована в сучасних випускників закладів вищої освіти. Одним із напрямів розвитку комунікативної компетентності у здобувачів вищої освіти є зворотний зв'язок. Завдяки зворотному зв'язку здобувачі вищої освіти мають змогу усвідомити власні сильні та слабкі сторони в спілкуванні, а також отримати конструктивні рекомендації щодо подальшого саморозвитку. Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив з'ясувати роль зворотного зв'язку в освіті загалом і в процесі розвитку комунікативних навичок зокрема. У статті висвітлено фактори, на які потрібно спиратися при використанні зворотного зв'язку в освітньому процесі. Запропоновано шляхи ефективного впровадження зворотного зв'язку, що найбільше дозволяють забезпечити розвиток комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти. Виявлено види зворотного зв'язку, які можуть бути використані при розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців. Серед особливостей досягнення результативності від зворотного зв'язку визначено: відкритість, вчасність, точність формулювання думки, обґрунтованість, урахування ситуації, двосторонність. У статті наголошено на важливості реалізації конструктивного, так званого «здорового» зворотного зв'язку, що сприяє покращенню взаєморозуміння, розвитку відносин та досягненню спільних цілей в освітньому середовищі. Висвітлено найбільш популярні цифрові ресурси та інші інструменти (методи) зворотного зв'язку при розвитку комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти. Простежено зв'язок між розвитком комунікативної компетентності за допомогою зворотного зв'язку та самооцінюванням і самовдосконаленням. Перспективою подальшого дослідження визначено вивчення впливу зворотного зв'язку на академічні досягнення здобувачів вищої освіти протягом усього періоду здобуття відповідного ступеня освіти.

Ключові слова: розвиток, розвиток комунікативної компетентності, здобувачі вищої освіти, зворотний зв'язок, самооцінка, освітній процес.

A. Kharkivska, L. Shtefan "Development of communication competence in higher education students through feedback"

Communication competence is one of the key professional competences that should be developed in modern graduates of higher educational institutions. Feedback is one of the ways to develop communication competence in higher education students. Feedback enables higher education students to realise their own strengths and weaknesses in communication, as well as to receive constructive recommendations for further self-development. The analysis of scientific and pedagogical literature has made it possible to clarify the role of feedback in education in general and in the development of communication skills in particular. The article highlights the factors that should be taken into account when using feedback in the educational process. The ways of effective implementation of feedback, which are the most effective in ensuring the development of communicative competence of higher education students, are proposed. The types of feedback that can be used in the development of future specialists' communicative competence are identified. Among the features of achieving effectiveness from feedback are the following: openness, timeliness, accuracy of opinion, validity, consideration of the situation, and bilateralism. The article emphasises the importance of implementing constructive, so-called "healthy" feedback, which helps to improve mutual understanding,

develop relationships and achieve common goals in the educational environment. The most popular digital resources and other tools (methods) of feedback in the development of communicative competence of higher education students are highlighted. The relationship between the development of communicative competence through feedback and self-esteem and self-improvement is traced. Prospect for further research is to study the impact of feedback on the academic achievements of higher education students throughout the entire period of obtaining the relevant degree of education.

Keywords: development, development of communicative competence, higher education students, feedback, self-esteem, educational process.

Постановка проблеми. Комунікативна компетентність є однією з ключових навичок взаємодії в сучасному суспільстві. Здатність ефективно встановлювати комунікативні зв'язки в особистісному та професійному житті, проявляти емпатію, швидко адаптуватися до змін – свідчать про високий рівень сформованості комунікативної компетентності фахівця, який займає конкурентоспроможну позицію на українському та світовому ринку праці.

Одним із напрямів розвитку комунікативної компетентності у вищій школі є зворотний зв'язок. Як важливий інструмент комунікації, він дозволяє здобувачам вищої освіти отримувати оцінку своїх навичок та знань, надає можливість для рефлексії, самооцінки та подальшого вдосконалення. Завдяки зворотному зв'язку здобувачі вищої освіти мають змогу усвідомити власні сильні та слабкі сторони в спілкуванні, а також отримати конструктивні рекомендації щодо подальшого саморозвитку. Інтеграція зворотного зв'язку в освітній процес через різноманітні форми та види сприяє розвитку загальних, професійних та фахових компетентностей, тому важливо, щоб у вищій освіті була проведення оптимізація цього процесу задля підвищення якості освіти загалом. Тому головною метою освітнього процесу у вищій школі «є якісна багаторівнева підготовка висококваліфікованих спеціалістів, які успішно конкурують на ринку праці, здатні безперервно вдосконалювати свої професійні та універсальні знання, професійно саморозвиватися тощо» [8, с. 346].

Аналіз останніх досліджень. До теми зворотного зв'язку звертались науковці в контексті очного та дистанційного навчання. Наприклад, Н. Олійник досліджувала зворотний зв'язок як загальну педагогічну проблему в освіті у період цифровізації. О. Гончарова й А. Маслова досліджували «фідбек» в освіті.

В. Филипська розглядала зворотний зв'язок як фактор створення психологічного комфорту під час дистанційного навчання. Інструменти зворотного зв'язку із здобувачами

вищої освіти під час дистанційного навчання стали об'єктом вивчення А. Шульги. Ю. Ненько й О. Іващенко звернули увагу на зворотний зв'язок при поточному оцінюванні в дистанційній формі навчання в умовах пандемії Covid-19. Інтерактивну взаємодію та зворотний зв'язок у дистанційній формі навчання аналізували Р. Голощук і В. Висоцька.

Однак згадані науковці не ставили за мету дослідити безпосередньо взаємозв'язок між розвитком комунікативної компетентності та надання зворотного зв'язку, хоча й частково деякі згадували про важливість комунікації при наданні зворотного зв'язку.

Тому, **метою статті** є з'ясувати практичну значущість зворотного зв'язку у вищій освіті та виявити його вплив на розвиток комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Зворотний зв'язок як явище в освіті забезпечує співпрацю та взаємодію між викладачем та здобувачем вищої освіти для досягнення кращих результатів у навчанні. Сутність явища полягає в отриманні конструктивних відгуків про виконання завдання, висловлювання, роботу над вправою тощо здобувачів вищої освіти. А викладачі, зі свого боку, мають змогу виявити недоліки, почути коментар і побажання, удосконалити освітній процес.

На думку А. Шульги, «зворотний зв'язок розуміється як інформація, за допомогою якої студент може підтверджувати, доповнювати, перезаписувати, налаштовувати або реструктурувати інформацію в пам'яті. Зворотний зв'язок є невід'ємною частиною ефективного навчання, який допомагає студенту зрозуміти навчальний предмет, і дає їм чіткі вказівки щодо покращення навчання» [10, с. 182]. Так, зворотний зв'язок є ключовим елементом успішного навчання, адже він сприяє активному включенню здобувачів до розробки індивідуального плану розвитку.

Оскільки зворотний зв'язок може здійснюватися в різних формах (письмово, усно, тести, анонімно тощо), то важливо

пам'ятати й про розвиток комунікативних навичок у всіх чотирьох видах мовленнєвої діяльності: письмо (відкрита відповідь на запитання, коментар до завдання); читання (здобувачів вищої освіти та викладач знайомиться з опублікованим чи написаним відгуком); аудіювання (сприйняття зауваження та побажань в усній формі); говоріння (чітке й обгрунтоване висловлювання).

Розвиток комунікативної компетентності у здобувачів вищої освіти пов'язаний із зворотним зв'язком на заняттях у багатьох аспектах. Висвітливо ключові фактори, на які потрібно звертати увагу при впровадженні зворотного зв'язку в освітній процес:

1. Своєчасність отримання зворотного зв'язку, що дозволяє вчасно виправити помилки, спрямувати індивідуальний розвиток, виявити слабкі сторони, які потребують першочергового подолання.

2. Стимулювання до активності й співпраці, заохочення до спільного вирішення проблем, розвитку комунікативних і командних навичок.

3. Підвищення відповідальності за власний прогрес у навчання: самооцінювання, самокритика для визначення власної стратегії подальшого розвитку та вдосконалення.

4. Розвиток взаємопідтримки, емпатії, допомоги й поваги: вислухати думки інших, знаходити спільне рішення, робити власні висновки.

Так, зворотний зв'язок можна вважати одним із ключових інструментів сучасної освіти, що зорієнтований на активізацію здобувачів вищої освіти до висловлювань, критичного мислення, самоаналізу, відповідальності за свої вчинки та висловлювання. Крім того, в сучасній освіті має розвиватися «ініціативність, співпраця, вміння працювати в групі, комунікабельність, здатність вчитися, оцінювати, логічно мислити, використовувати інформацію» [9, с. 4].

Якщо говорити про шляхи здійснення зворотного зв'язку, можна виявити ті, які найбільше дозволяють забезпечити розвиток комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти:

- конструктивний коментар від викладача чи одногрупника;

- менторство, підтримка наставників, стейкхолдерів тощо;

- спеціальні вправи на розвиток комунікативних навичок (рольові ігри, ситуативні вправи, ділові ігри, дебати, аналіз проблемних ситуацій тощо);

- активна участь у дискусіях, обговореннях, спільних проєктах та групових роботах;

- участь у тренінгах, семінарах, круглих столах, концертах, майстер-класах, дні відкритих дверей у закладі вищої освіти, тематичні заходи тощо;

- самоосвіта та саморозвиток (курси, вебінари, науково-практичні конференції, конкурси, олімпіади тощо);

- регулярна рефлексія та самооцінка розвитку комунікативних навичок.

У традиційній (очній) формі навчання можна виокремити кілька видів зворотного зв'язку, які характеризуються специфікою проведення та спрямуванням в контексті розвитку комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти.

Спираючись на результати аналізу науково-педагогічних джерел [1, 3, 4, 6, 7, 10], а також власний педагогічний досвід, можемо умовно виділити такі види зворотного зв'язку:

- усний (коментарі, поради, відгуки) – під час, або наприкінці обговорень, висловлювань, захисту проєктів, доповідей тощо;

- письмовий (оцінки, коментарі, відгуки в індивідуальному порядку, без оголошення серед усієї навчальної групи) – під час написання самостійних, контрольних робіт, письмових вправ тощо;

- груповий – обговорення перебігу та результатів роботи в групі, обмін думок щодо власної значущості та інших учасників задля досягнення єдиної мети;

- взаємовідгуки або взаємооцінювання – одногрупники обговорюють, висловлюють свої побажання, пропозиції та рекомендації щодо подальшого вдосконалення – найбільш дієвий вид зворотного зв'язку при аналізі проходження практики, практичних робіт, спільних проєктах тощо;

- анонімний (скринька довіри, таємні листи тощо) – головна мета полягає в обгрунтованому наданні порад, висвітлення зауважень;

- оцінювання (передбачає порівняння із передбачуваним результатом);

- подяка («оцінка внеску людини у роботу»);

- наставництво (допомога у вирішенні «проблеми чи розкриття можливостей» [2, 3, 5, 7, 10].

Нам імпонує погляд Н. Лісової, що «не існує єдиного типу зворотного зв'язку, який підходить для всіх студентів у всіх навчальних ситуаціях. Незважаючи на те, що фідбек може суттєво покращити результати навчання,

розробляння ефективних навчальних відгуків вимагає врахування ряду різних факторів для досягнення бажаних результатів навчання» [5, с. 45].

Уважаємо, що для застосування ефективного зворотного процесу при розвитку комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти потрібно зважати на форму навчання, їх індивідуальні запити, здібності, забезпечуючи доступ до практичних можливостей для вдосконалення комунікативної компетентності. Це можуть бути індивідуальні консультації, участь у мовних гуртках або групових проєктах.

Для досягнення більшої результативності від зворотного зв'язку доцільно застосовувати різні види, чергуючи між собою, та дотримуватися особливостей «здорового» зворотного зв'язку, щоб не зашкодити розвитку комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти. Серед таких особливостей є: відкритість, вчасність, точність формулювання думки, обґрунтованість, урахування ситуації, двосторонність. На нашу думку, двостороння комунікація при зворотному зв'язку головне підґрунтя для розвитку комунікативної компетентності.

«Здоровий» зворотний зв'язок – «це про двосторонню комунікацію, коли не тільки один дає відгук, але й слухає співрозмовника та підштовхує до комунікації, якщо людина відмовчується, однак і не тисне, якщо той не готовий зараз давати відповідь, як він бачить ситуацію» [2]. Такий зворотний зв'язок що ґрунтується на взаємному повазі, відкритості, чесності та конструктивності.

Н. Лісова виокремила грамотний зворотний зв'язок, який «є невід'ємним інструментом для підвищення якості вищої освіти України та кращого досягнення результатів навчання учасниками навчального процесу» [5, с. 41]. На думку вченої, грамотний зворотний зв'язок сприяє досягненню кращих результатів навчання та успішного розвитку учасників освітнього процесу.

О. Гончарова та А. Маслов запевняють, що «конструктивний зворотний зв'язок має бути зосереджений не на особистості учня, а на досягнутих позитивних результатах і тій діяльності учня, яка була успішною й потребує продовження» [1, с. 45]. Науковці наголошують не лише на важливості позитивної підтримки та сприяння успіхам здобувачів вищої освіти, але й на їхньому подальшому розвитку на основі вже досягнутих результатів.

Конструктивний або «здоровий» зворотний зв'язок сприяє покращенню взаєморозуміння, розвитку відносин та досягненню спільних цілей в освітньому середовищі.

Значимо, що чим більше реалізовані способи здійснення зворотного зв'язку, тим продуктивніше здобувачі вищої освіти будуть розвивати власну комунікативну компетентність. Так, І. Ковальчук, Н. Колеснік та В. Нікульченко переконані, що «комунікативні якості слухачів дозволяють оперативно встановлювати зворотний зв'язок з викладачем; отримувати відповіді на питання, отримувати допомогу в навчанні, розпізнавати труднощі тощо. Чим більше інформації надходить по каналу зворотного зв'язку від викладача до слухача, та навпаки, від слухача до викладача, повідомляючи його про особливості освітнього процесу, тим повніше та якісніше викладач впливає на управління цим процесом, тим ефективніше розвивається сам процес, тим вище його продуктивність» [4., с. 181].

В умовах розвитку дистанційної форми навчання, на думку сучасних науковців, ефективність зворотного зв'язку є «не лише засіб спілкування в дистанційному середовищі, інструмент розвитку й формування комунікативної компетентності, а й один з основних засобів навчання, який може налагодити взаємодію здобувача освіти з навчальними матеріалами, викладачем і одногрупниками» [6, с. 195]. Зворотний зв'язок налагоджує взаємодію здобувачів вищої освіти з викладачем та одногрупниками, сприяючи зростанню якості освіти.

Аналіз науково-педагогічних джерел [2, 3, 7] дозволив дійти висновку, що найбільш популярними ресурсів проведення зворотного зв'язку в умовах дистанційного навчання є: Moodle, Google Classroom, Google Keep, Google Forms, Jamboard, Kahoot, Mentimeter, Slido, Quizlet. Звичайно це не остаточний перелік, адже викладачі щоразу експериментують та впроваджують різні цифрові платформи й шукають найбільш дієві інструменти. Це свідчить про те, що сучасні фахівці весь час отримують зворотний зв'язок від здобувачів вищої освіти щодо того чи іншого застосунка.

Крім того, корисними інструментами для зворотного зв'язку при розвитку комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти можна назвати: PIP (Positive, Improve, Positive) або метод бутерброду; BOFF (Behaviors, Outcome,

Feelings, Future); AID (Actions, Impact, Desired); SOR (Standard, Observation, Result); PQP (Praise; question; polish) та інші [2, 3, 5, 7].

Підсумовуючи вищезазначене висвітливо рекомендації щодо ефективного використання зворотного зв'язку для розвитку комунікативних навичок у здобувачів вищої освіти:

- створення сприятливого доброзичливого середовища, де у невимушеній атмосфері всі учасники готові до оцінки;

- лише конструктивний зворотний зв'язок, сильні сторони та позитив;

- баланс між критикою та похвалою, що задовольняє якісну підтримку;

- стимулювання саморефлексії та самооцінки;

- використання різних форм й прийомів зворотного зв'язку;

- індивідуальний, особистісно орієнтований підхід;

- безперервність.

Н. Олійник виокремила також чинники встановлення ефективного зворотного зв'язку: «збалансованість та доцільність; точність і спрямованість на конкретну дію або продукт діяльності; своєчасність та оперативність; доступність і аргументованість; шанобливість» [7, с. 219]. Одночасно, на думку вченої, зворотний зв'язок пов'язаний із результатами самооцінювання здобувачів вищої освіти, що надає «інформацію для внесення коригуючих змін до навчального процесу» [7, с. 219]

Якщо зворотний зв'язок організовано правильно, то помітний вплив буде й у розвитку самооцінки у контексті пошуку шляхів до самовдосконалення. Так, формування власної оцінки рівня своїх знань, навичок, сильних і слабких сторін, а також успіху або невдач у виконанні завдань сприяє розвитку адекватної самооцінки. Наприклад, якщо здобувач вищої освіти отримав зворотний зв'язок про недостатню чіткість у висловлюванні, він може самостійно проаналізувати своє мовлення, попрактикуватися та виробити стратегії для покращення. Він має порівняти отриманий зворотний зв'язок зі власними цілями та очікуваннями щодо розвитку комунікативної компетентності, робить висновки.

Список використаних джерел

1. Гончарова О. А. Фідбек у системі освіти: проблеми та перспективи / О. А. Гончарова, А. В. Маслово // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Сер. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2021. – Вип. 83. – С. 42–46.

Наголосимо, що в ситуаціях невизначеності, коли здобувач вищої освіти не впевнений, не знає куди рухатися далі, з чого почати свій процес вдосконалення, викладач має стати компетентним провідником, який зможе спрямувати та допомогти у подальшому розвитку його компетентностей. Отже, зворотний зв'язок надає зовнішню перспективу та оцінку, тоді як самооцінка допомагає внутрішньо зрозуміти й оцінити свої комунікативні можливості. Обидва процеси сприяють постійному покращенню та розвитку комунікативної компетентності.

Окрім того, зворотний зв'язок дає змогу визначити чіткий план дій, яке може включати додаткове самонавчання, тренування, проходження курсів, самостійну роботу над розвитком власних здібностей та навичок. Шляхом активного використання зворотного зв'язку в процесі навчання, здобувач вищої освіти може постійно розвивати свою комунікативну компетентність та досягати вищого рівня майстерності в професійному спілкуванні.

Висновки та перспективи досліджень.

Вивчення та розвиток комунікативної компетентності у здобувачів вищої освіти через зворотний зв'язок є надзвичайно важливими аспектами освітнього процесу. З цієї взаємодії виникає динамічний процес вдосконалення комунікативних навичок майбутніх фахівців, що сприяє їхньому професійному та особистісному зростанню. Зворотний зв'язок стимулює активну участь здобувачів вищої освіти у власному навчанні, підвищує інтерес до саморефлексії та пошуку шляхів самовдосконалення.

Отже, зворотний зв'язок під час розвитку комунікативної компетентності у здобувачів вищої освіти сприяє усвідомленому та цілеспрямованому процесу самовдосконалення, що дозволяє підготувати кваліфікованих фахівців, які здатні до безперервного особистісного та професійного зростання.

Перспективою подальшого дослідження вбачаємо у вивченні впливу зворотного зв'язку на академічні досягнення здобувачів вищої освіти протягом усього періоду здобуття відповідного ступеня освіти.

2. Зворотній зв'язок: помилки і поради як просити і давати фідбек [Електронний ресурс]. – 2023. – Режим доступу : <https://careers.easternpeak.com/blog/tips-how-to-give-and-receive-feedback-at-work/> (дата звернення: 31.03.2024). – Назва з екрана.

3. Жупанова О. Як давати зворотній зв'язок – формула PQP [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://osvitanova.com.ua/posts/3887-yak-davaty-zvorotnii-zv'iazok-formula-pqp> (дата звернення: 31.10.2023). – Назва з екрана.

4. Ковальчук І. М. Організація зворотного зв'язку в процесі навчання з охорони праці у післядипломній педагогічній освіті / І. М. Ковальчук, Н. В. Колеснік, В. В. Нікульченко // Теорія і методика професійної освіти. Інноваційна педагогіка. – 2022. – Вип. 47. – С. 179–184.

5. Лісова Н. О. Ефективна взаємодія викладача та студента як умова підвищення якості вищої освіти України [Електронний ресурс] / Н. О. Лісова // Моделювання еколого-географічних систем : матеріали звітної наукової конференції викладачів, аспірантів, магістрантів, студентів кафедри геоecології та методики навчання екологічних дисциплін та НДЛ. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2021. – С. 41-46. – Режим доступу : <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/23251/1/Lisova.pdf> (дата звернення: 31.10.2023). – Назва з екрана.

6. Зворотний зв'язок як інструмент підвищення ефективності дистанційного навчання майбутніх лікарів [Електронний ресурс] / О. І. Мелашенко, С. М. Цвіренко, Л. С. Зюзіна, В. К. Козакевич, О. Б. Козакевич // Сучасні тренди розвитку медичної освіти: перспективи і здобутки. – 2022. – С. 194–195. – Режим доступу : http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/18597/1/Melaschenko_Zvorotniy_zvyazok.pdf (дата звернення: 31.10.2023). – Назва з екрана.

7. Олійник Н. Ю. Зворотний зв'язок у електронному навчанні як педагогічна проблема / Н. Ю. Олійник // Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. – 2016. – № 2. – С. 215–225. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeemu_2016_2_18 (дата звернення: 31.10.2023). – Назва з екрана.

8. Харківська А. А. Квінтесенція розвитку єдиного освітнього простору багаторівневних інноваційних навчальних закладів [Електронний ресурс] / А. А. Харківська // Наукові дослідження та інновації в галузі суспільно-гуманітарних наук : зб. матеріалів І Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. (м. Мелітополь, 24 листоп. 2021 р.) / ред. кол. Ломейко О.П., Єременко О.А., Михайлов В.В. [та ін.]. – Мелітополь : ТДАТУ, 2021. – Ч. 1. – С. 344–346. – Режим доступу : <https://scholar.google.com.ua/scholar?oi=bibs&cluster=135473587563093382&btnI=1&hl=ru> (дата звернення: 01.11.2023). – Назва з екрана.

9. Харківська А. Інструментальні компетентності здобувачів вищої освіти як фактор професійної підготовки [Електронний ресурс] / А. Харківська, В. Малихіна // Адаптивне управління: теорія і практика. Сер. Педагогіка. – 2021. – № 11 (21). – 14 с. – Режим доступу : <https://amtp.org.ua/index.php/journal/article/view/374> (дата звернення: 01.11.2023). DOI: [https://doi.org/10.33296/2707-0255-11\(21\)-09](https://doi.org/10.33296/2707-0255-11(21)-09).

10. Шульга А. Використання інструментів зворотного зв'язку зі студентами під час дистанційного навчання / А. Шульга // Стратегії модернізації педагогічної освіти в Україні та країнах Європейського Союзу : матеріали 2-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці) 20-21 жовт. 2022 р.) / за наук. ред. д. пед. наук С.З. Романюк. – Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. – С. 182–185.

References

1. Honcharova, OA, & Maslova, AV 2021, 'Fidbek u systemi osvity: problemy ta perspektyvy' [Feedback in the education system: problems and prospects]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, no 83, Pp. 42–46, viewed 31 October 2023, <<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.83.08>>.

2. Zvorotnii zv'iazok: pomylky i porady yak prosyty i davaty fidbek [Feedback: mistakes and tips on how to ask for and give feedback] 2023, viewed 31 October 2023, <https://careers.easternpeak.com/blog/tips-how-to-give-and-receive-feedback-at-work/>.

3. Zhupanova O n. d., 'Yak davaty zvorotnii zv'iazok – formula PQP' [How to give feedback - the PQP formula], viewed October 2023, <<https://osvitanova.com.ua/posts/3887-yak-davaty-zvorotnii-zv'iazok-formula-pqp>>.

4. Kovalchuk, IM, Kolesnik, NV, & Nikulchenko, VV 2022, 'Orhanizatsiia zvorotnoho zv'iazku v protsesi navchannia z okhorony pratsi u pislidyplomnii pedahohichnii osviti' [Organisation of feedback in the training process in occupational safety and health in postgraduate teacher education]. *Teoriia i metodyka profesiinoi osvity. Innovatsiina pedahohika*, no 47, Pp. 179–184.

5. Lisova, NO 2021, 'Efektyvna vzaiemodiia vykladacha ta studenta yak umova pidvyshchennia yakosti vyshchoi osvity Ukrainy' [Effective interaction between teacher and student as a condition for improving the quality of higher education in Ukraine], *Modeliuvannia ekoloho-heohrafichnykh system : materialy zvitnoi naukovoї konferentsii vykladachiv, aspirantiv, mahistrantiv, studentiv kafedry heoecologhii ta metodyky navchannia ekolohichnykh dystsyplin ta NDЛ*. Ternopil, 41-46, viewed 31 October 2023, <<http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/23251/1/Lisova.pdf>>.

6. Melashchenko, OI, Tsvirenko, SM, Ziuzina, LS, Kozakevych, VK, & Kozakevych, OB 2022, 'Zvorotnyi zv'iazok yak instrument pidvyshchennia efektyvnosti dystantsiinoho navchannia maibutnikh likariv' [Feedback as a tool to improve the effectiveness of distance learning for future doctors], *Suchasni trendy rozvytku medychnoi osvity: perspektyvy i zdobutky*, Pp. 194–195, viewed October 2023, <http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/18597/1/Melaschenko_Zvorotniy_zvyazok.pdf>.

7. Oliinyk, NYu 2016, 'Zvorotnyi zv'iazok u elektronnomu navchanni yak pedahohichna problema' [Feedback in e-learning as a pedagogical issue],

Vidkryte osvितnie e-seredovyshe suchasnoho universytetu, no 2, Pp. 215–225, viewed October 2023, <http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeemu_2016_2_18>.

8. Kharkivska, AA 2021, 'Kvintesentsiia rozvytku yedynoho osvitnoho prostoru bahatorivnevnykh innovatsiinykh navchalnykh zakladiv' [*The quintessence of the development of a single educational space of multi-level innovative educational institutions*], *Naukovi doslidzhennia ta innovatsii v haluzi suspilno-humanitarnykh nauk*, no 1, Pp. 344–346, viewed 01 November 2023, <<https://scholar.google.com.ua/scholar?oi=bibs&cluster=13547358756363093382&btnI=1&hl=ru>>.

9. Kharkivska, A, & Malykhina, V 2021, 'Instrumentalni kompetentnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity yak faktor profesiinoi pidhotovky' [*Instrumental competences of higher education students as a factor of professional training*], *Adaptivne upravlinnia: teoriia i praktyka*, iss 11 (21), vol. 14, viewed 01 November 2023, <[https://doi.org/10.33296/2707-0255-11\(21\)-09](https://doi.org/10.33296/2707-0255-11(21)-09)>.

10. Shulha, A 2022, 'Vykorystannia instrumentiv zворотnoho zv'iazku zi studentamy pid chas dystantsiinoho navchannia' [*Using student feedback tools in distance learning*], *Stratehii modernizatsii pedahohichnoi osvity v Ukraini ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu*, Chernivtsi, 182–185.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2023 р.